
УДК 159.9:351.74(477)

Н. Е. МІЛОРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РІЗНИХ ЕТАПІВ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуто мету, завдання та сутність психологічного супроводу професіогенезу правоохоронців. Проаналізовано концептуальні засади здійснення заходів у межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу довузівського, вузівського та післявузівського етапів професійного розвитку правоохоронців. Наголошено, що врахування проаналізованих особливостей сприяє гармонійному, збалансованому процесу професійного становлення, результатом якого є високий рівень професіоналізму.

Ключові слова: *психологічний супровід, професіогенез, правоохоронці, етапи професіогенезу правоохоронців.*

Miloradova, N.E. (2017), "Conceptual principles of psychological support of different stages of the professional genesis of law enforcement officers" ["Konseptualni zasady psykhologichnoho suprovodu riznykh etapiv profesiohenezu pravookhorontsiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 139–144.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань сьогодення є формування висококваліфікованої особистості, професіонала-фахівця. У наукових дослідженнях, присвяче-

них проблемі професійного розвитку працівників правоохоронної сфери, зазначається, що основу психосоціального розвитку правоохоронця становить розвиток його особистості,

який перебуває в тісному зв'язку із професійним зростанням. Професіогенез правоохоронця передбачає його просування у професійному просторі від здійснення професійного вибору до досягнення вершин особистого професіоналізму, який є інтегративною характеристикою професійно зрілої особистості. Долаючи наслідки негативного професіогенезу (професійні кризи, деформації, деструкції), правоохоронець ступає сходинками саморозгортання у професійному середовищі. Цей процес проходить під впливом як особистих цілеспрямованих зусиль, так і в результаті безпосереднього впливу соціо професійного оточення. Професіогенез правоохоронця передбачає включення його до системи суспільних і професійних відносин та самостійне відтворення цих відносин, що обумовлює поступову професіоналізацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання психологічного супроводу професійної діяльності працівників екстремальних професій розглядали Д. Александров, В. Барко, О. Землянська, Л. Казміренко, В. Медведєв, В. Осьодло, І. Приходько, О. Тімченко, Г. Юхновець, С. Яковенко та інші. Загальні аспекти психологічного супроводу професійної діяльності правоохоронців висвітлені у працях О. М. Бандурки, В. Черненілова, В. Юстицького, Ю. Ірхіна, О. Іванової, О. Цільмак та інших. Однак проблеми, пов'язані з комплексним аналізом процесу психологічного супроводу різних етапів професіогенезу правоохоронців, недостатньо досліджені або потребують оновлення з урахуванням викликів сьогодення.

Під психологічним супроводом науковці розуміють комплекс безперервних заходів і вид психологічної допомоги на якомусь окремому проміжку життя для підтримки або поліпшення психологічного розвитку особистості людини в цілому.

Найбільш розгорнуте визначення цього поняття навела у своїх працях Н. Волянук. Вона зазначала, що психологічне супроводження – це: цілісний процес вивчення, формування та корекції професійного розвитку професійної діяльності; система методів, які сприяють самовизначенню суб'єкта діяльності у процесі формування його орієнтаційного поля професійного розвитку, відповідальним за дії в якому він є сам; особлива форма допомоги у вирішенні або зменшенні актуальності соціально-психологічних проблем, що перешкоджають самореалізації на будь-якому з етапів професіоналізації [2].

Метою статті є визначення основних напрямків психологічного супроводу професійного розвитку правоохоронців на довузівському, вузівському та післявузівському етапах.

Виклад основного матеріалу. Весь процес професіогенезу правоохоронця розглядається нами в межах трьох етапів: 1) етап професійного самовизначення (довузівський), що включає стадії первинної, вторинної та третинної оптації; 2) етап професійного навчання (вузівський), у складі якого виокремлюють стадію вузівської адаптації, інтеріоризації та ревізії професійного потенціалу (1 курс), стадію засвоєння професійних знань, умінь і навичок (2–4 курс) і стадію закріплення й усвідомлення професійної готовності (закінчення вузу); 3) етап професійного розвитку (післявузівський), до складу якого входять стадія професійної адаптації (адаптанта), стадія оволодіння професійною діяльністю (інтернала), стадія творчого самовираження (майстра), стадія наставництва, стадія звільнення та соціальної переадаптації.

Проходження особистістю зазначених професіогенетичних сходинок потребує уваги та підтримки на кожній з них. Саме психологічний супровід виступає дійовим методом, що забезпечує правоохоронцю необхідну орієнтацію у професійному середовищі й ефективну взаємодію з професійною діяльністю. Як зазначає у своїх дослідженнях О. Цільмак, практичний аспект проблеми професійного становлення саме і спрямований на: розробку та вирішення завдань професійної орієнтації і переорієнтації, психологічного відбору (набору, підбору, комплектування), розподілу і розстановки кадрів, трудового навчання, професійної підготовки (тренування) і перепідготовки; виробничу і соціально-психологічну адаптацію; професійну реабілітацію, психологічну підтримку та корекцію тощо [3].

Як зазначають фахівці [4, с. 37–38], складовими психологічного супроводу є:

- забезпечення оптимального соціально-психологічного мікроклімату;
- встановлення ступеня задоволеності роботою й умовами праці та відпочинку;
- поліпшення режиму праці та відпочинку;
- професійний добір, відбір, підвищення кваліфікації;
- система заохочень і покарань;
- профкорекція;
- попередження виникнення небажаних функціональних станів (утома, виснаження);
- засоби запобігання девіантній поведінці, психічним розладам, професійній деформації, суїцидам;
- засоби, що дозволяють відновити стан працівника після стресу;
- профілактика стресів і наслідків монотонії;
- створення кімнат психологічного розвантаження тощо.

Психологічний супровід професіогенезу особистості правоохоронця розглядається нами як цілісний процес діагностики, профілактики та корекції професійного становлення фахівця в межах його поступового просування від моменту усвідомлення особистих інтересів і свідомого та відповідального вибору майбутнього професійного шляху через набуття професіоналізму до звільнення та припинення активної професійної діяльності. Метою такого супроводу є підтримка та супроводження гармонійного професійного саморозгортання особистості правоохоронця у професійному просторі, де рівень особистого розвитку тісно пов'язаний з ефективністю професійної діяльності.

Психологічний супровід професіогенезу правоохоронця – це цілісна науково-технологічна, психолого-педагогічна система, яка об'єднує дії різних посадових осіб (керівників підрозділів, наставників, кураторів, психологів, педагогів, викладачів, курсових офіцерів та ін.), спрямовані на виконання таких завдань:

- теоретичне осмислення психологічної сутності та специфіки професійної діяльності працівника поліції, необхідності й доцільності психологічного супроводу професійного становлення особистості правоохоронця на кожному етапі професіогенезу;

- вивчення і вдосконалення чинників та умов професійного середовища, що впливають на гармонійне професійне самоздійснення правоохоронців і передбачають попередження професійних криз;

- підвищення компетентності всіх суб'єктів, які забезпечують і організують процес психологічного супроводу правоохоронців на кожному з етапів професіогенезу;

- врахування виявлених закономірностей і механізмів для вдосконалення профорієнтаційних заходів, професійного психологічного відбору, навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації правоохоронців;

- виявлення груп ризику, професійної деформації особистості на ранніх стадіях професіогенезу;

- здійснення психопрофілактичної діяльності й надання психологічної допомоги правоохоронцям у подоланні впливу негативних стрес-факторів професійного середовища на особистість і проблем особистісно-професійного розвитку, пов'язаних із переосмисленням особливостей переходу з одного етапу професіогенезу на інший;

- розроблення та впровадження інноваційних психотехнологій, орієнтованих на розкриття особистого потенціалу правоохоронця в межах кожного етапу професіогенезу.

Результатами психологічного супроводу є повноцінна реалізація психологічного потенціалу особистості правоохоронця, формування психологічної компетентності щодо здійснення вибору й подолання труднощів особистого та професійного життя [1].

Розглянемо більш детально особливості психологічного супроводу професійного становлення правоохоронців на кожному з етапів професіогенезу. Так, етап професійного самовизначення (довузівський) професійного становлення правоохоронців охоплює життєвий період із молодшого шкільного віку до ранньої юності. Довузівська підготовка за ступенем своєї значущості не уступає вузівському періоду підготовки фахівців. На цьому етапі поряд із гармонійним розвитком особистості на основі виявлення індивідуально значущих рис особистості, всебічною загальноосвітньою та фізичною підготовкою в молоді повинен бути сформований стійкий мотиваційний блок, який базується на глибинному інтересі до обраної професії та бажанні присвятити своє життя служінню й охороні суспільства [5].

Як зазначалося раніше, на цьому етапі професіогенезу нас цікавить періодизація, що охоплює життя і розвиток індивіда шкільного віку, протягом якого в дитини змінюється уявлення про майбутню професію, починаючи з фантазій про неї, через усвідомлення особистих інтересів і здібностей до свідомого та відповідального вибору майбутнього професійного шляху. Особливу увагу на цьому етапі привертає стадія третинної оптації старший шкільний вік (15–18 років), у межах якої усвідомлюються особисті бажання, здійснюється свідомий і відповідальний вибір майбутнього професійного шляху через обрання відповідного закладу освіти. Однак не слід недооцінювати стадії первинної та вторинної оптації, в межах яких здійснюється: оволодіння «основними сенсами» людської діяльності та навичками людської поведінки; розвиток певних здібностей, які можуть у подальшому знадобитися в професійній діяльності; розвиток функцій самоконтролю, самоаналізу та планування діяльності; формування уявлення про майбутню професію на підставі усвідомлення особистих інтересів і здібностей або під впливом однолітків.

Тому в межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу на етапі професійного самовизначення професійного становлення правоохоронців необхідно звернути увагу на:

- ґрунтовну підготовку фахівців до проведення належної профорієнтаційної роботи, спрямованої на врахування особистих потреб та

індивідуально-психологічних особливостей і психофізіологічних властивостей під час здійснення вибору професійного навчального закладу;

- сприяння впровадженню у шкільну програму спеціальних курсів, наприклад «Основ вибору професії», для підвищення якості професійної орієнтації учнів (ці заняття передбачають забезпечення учнів обсягом систематизованих профорієнтаційних знань, необхідних для прийняття правильного рішення про професійне самовизначення);

- залучення та зацікавлення батьків майбутніх абітурієнтів у здійсненні молоддю адекватного вибору професійного шляху;

- організацію та проведення для учнів, батьків і вчителів лекції, бесід, круглих столів на теми допомоги в особистісно-орієнтовному підході до навчання, міжособистісної взаємодії, психологічних детермінант професійного самовизначення, значення професійної рефлексії та проблеми соціально-психологічної адаптації й індивідуального стилю професійної діяльності;

- проведення психопрофілактичної та психокорекційної роботи з дітьми пільгового контингенту (сиротами, дітьми, батьки, яких загинули під час виконання службових обов'язків, та ін.);

- особливості протікання та подолання негативних наслідків кризи навчально-професійної орієнтації, пов'язаної зі зміною провідної діяльності з навчально-пізнавальної на навчально-професійну;

- удосконалення профільної довузівської підготовки та професійного відбору у ВНЗ системи МВС України тощо.

Психологічний супровід етапу професійного навчання (вузівського) професійного становлення правоохоронців у вищому навчальному закладі із специфічними умовами навчання складається зі створення належних умов для повноцінного розвитку та навчання майбутнього фахівця в конкретному освітньому середовищі. Він є цілісним процесом, спрямованим на формування фахових знань, умінь і практичних навичок, професійної корпоративної культури, готовності до виконання оперативно-службових завдань, особистих якостей. Для реалізації цих завдань необхідно об'єднати зусилля керівництва ВНЗ, офіцерсько-викладацького складу, курсової ланки, кураторів навчальних груп, психологів та інших.

У процесі фахової підготовки здійснюється накопичення знань, розвиток умінь і навичок у межах обраної професії, поглиблюється інтерес до майбутньої професії, складається уявлення про професійно важливі якості, необхідні для майбутньої діяльності, відбувається актуалізація

та розвиток професійних планів, настанов і професійної спрямованості особистості взагалі.

Фахова підготовка є одним з етапів оволодіння професією та являє собою певну сходинку особистої професійної біографії на шляху до самореалізації. На процес професійного становлення майбутніх правоохоронців у вищому навчальному закладі із специфічними умовами навчання впливає низка факторів, які можна поділити на внутрішні, які у свою чергу поділяються на біологічні (тобто ті, що пов'язані з біологічною сутністю людини, станом її здоров'я, спадковістю тощо) та психологічні (стосуються внутрішніх психічних реакцій і процесів суб'єкта); зовнішні, соціальні (розглядаються на двох рівнях – загальному, який виражається у впливі тих соціальних відносин, в які вступає майбутній правоохоронець, та спеціальному, який стосується соціальних відносин, які мають місце у вищому навчальному закладі та поза ним, але стосуються сфери професійної діяльності майбутнього правоохоронця).

Процес професійного розвитку майбутніх правоохоронців також визначається особливостями умов, які можна звести до зовнішніх (організаційно-педагогічних, соціально-психологічних) та внутрішніх (особливості когнітивних процесів, мотивація, система цінностей, суб'єктивна активність, особистісний досвід).

У межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу на етапі професійного навчання (вузівського) професійного становлення правоохоронців необхідно звернути увагу на:

- вивчення й аналіз вихідного рівня розвитку цінностей, установок, мотивації, процесів регуляції поведінки, особливостей протікання адаптаційних процесів, особистісних якостей і здібностей майбутніх правоохоронців;

- зменшення адаптаційного навантаження та розуміння курсантами особливостей і специфіки професійно-освітнього середовища;

- особливості протікання кризи ревізії та корекції професійного вибору, сутністю якої є наявність ціннісного конфлікту як результату зміни цінностей порівняно з моментом вибору професії, що може стати причиною припинення професійного розвитку в рамках вибраної професії, коли більшість курсантів переживає розчарування в професії, яку опановують (найчастіше це спостерігається на другому курсі навчання);

- упровадження комплексу організаційних, службових, правових, просвітницьких, соціально-економічних, виховних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію умов, що передбачає попередження професійних

криз і руйнування системи професійної мотивації, цінностей та установок особистості правоохоронця;

- розвиток упевненості курсантів у власних силах і можливостях, подолання страху перед особистісним та професійним майбутнім;

- здійснення заходів, спрямованих на виправлення недоліків психологічного розвитку або поведінки правоохоронців під час навчання за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу; така робота може проводитися як індивідуально, так і з групою курсантів;

- підготовку курсантів до освоєння нової соціальної ролі та набуття досвіду самостійного здійснення професійної діяльності після закінчення навчання у профільному вузі [6].

Психологічний супровід на етапі професійного розвитку (післявузівського) включає в себе підтримку послідовного сходження фахівцем професіогенетичними сходинками від адаптанта до наставника й усвідомлення закінчення професійної діяльності у зв'язку зі звільненням із лав Національної поліції. Він спрямований на розкриття та реалізацію особистого професійного потенціалу правоохоронця у процесі побудови власної кар'єри, подолання наслідків негативного професіогенезу та забезпечення гармонійного розгортання особистого професійного сценарію.

У межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу професійного становлення правоохоронців на етапі професійного розвитку необхідно звернути увагу на:

- вивчення й аналіз адаптаційних характеристик молодого фахівця, рівня узгодженості сформованих на попередньому етапі професіогенезу професійних та особистих цінностей і настановлень; прояснення та конкретизацію кар'єрних цілей; «перевірку» на практиці отриманих теоретичних знань та їх узгодження з професійними вимогами; виконання нової соціальної ролі та налагодження професійних зв'язків;

- зменшення адаптаційного навантаження та розуміння молодими працівниками на стадії професійної адаптації особливостей і специфіки професійного середовища (об'єкт, засоби праці, професійне оточення, професійні завдання, умови праці тощо);

- розвиток і стійке використання навичок професійного тайм-менеджменту на стадії оволодіння професійною діяльністю для якісного розподілу часу, особистих сил і ресурсів між професійним та особистим життям;

- розвиток мотивації переходу від накопичення професійних знань і досвіду до необхідності та доцільності обміну досвідом як учите-

ля – носія професійних знань із колегами, однодумцями, учнями, послідовниками;

- особливості протікання та подолання негативних наслідків професіогенетичних криз: 1) кризи професійного росту, коли спеціаліст свідомо чи несвідомо відчуває потребу в подальшому професійному зростанні, професійному самоствердженні (за відсутності перспектив професійного росту особистість відчуває психічну напругу, дискомфорт, з'являються думки про можливе звільнення, зміну професії); 2) кризи професійної кар'єри, до якої можуть призвести протиріччя між бажаним сценарієм кар'єри та її реальними перспективами; 3) кризи соціально-професійної самоактуалізації на стадії майстра, усвідомлення необхідності та доцільності переходу на стадію наставництва; 4) кризи втрати професійної діяльності, яка зумовлена необхідністю виходу людини на пенсію та завершенням професійного життя;

- упровадження в межах підвищення кваліфікації, службової підготовки, наставництва комплексу організаційних, службових, правових, просвітницьких, соціально-економічних, виховних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію умов, які передбачають попередження професійних криз і руйнування системи професійної мотивації, цінностей та установок особистості правоохоронця на кожній зі стадій;

- підтримку процесу переадаптації працівника на стадії звільнення з лав Національної поліції, яка буде полягати в корекції, добудові та перебудові окремих функціональних систем психіки або особистості в цілому; проведення вторинних профорієнтаційних заходів для можливості знаходження себе після звільнення з поліції в умовах цивільного життя; зниження ризику відчуття професійної безпорадності й особистої нікчемності.

Висновки. Таким чином, проведений комплексний аналіз проблеми дає підстави констатувати, що:

- для попередження негативного впливу професійного середовища та руйнуючих особистість можливих наслідків проходження нею професійних криз доцільне та необхідне здійснення психологічного супроводу всіх етапів професіогенезу правоохоронців;

- застосування технології психологічного супроводу на різних етапах професіогенезу сприяє запуску механізмів саморозвитку, коригує процеси самореалізації та розкриває перспективи особистісного та професійного зростання правоохоронців;

- результатом урахування проаналізованих особливостей діагностичного, профілактичного

та корекційного напрямків психологічного супроводу професіогенезу правоохоронців є гармонійний, збалансований процес професійного становлення і, як наслідок, високий рівень професіоналізму.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розгляд особливостей використання окремих технологій психологічного супроводу на різних етапах професійного розвитку правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии. М. : Владос, 2001. 304 с.
2. Волянук Н. Ю. Психологічний супровід професійного розвитку тренера-викладача. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2004. Т. IV, вип. 8. С. 67–74.
3. Цільмак О. М. Суб'єктивні детермінуючі фактори прийняття особистістю рішення про вибір професії правоохоронного напрямку. *Наука і освіта*. 2009. № 10. С. 94–99.
4. Малхазов О. Р. Психологія праці : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 208 с.
5. Бутенко Ю. В., Мілорадова Н. Е. Довузівська підготовка – етап професійного становлення сучасного працівника ОВС. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 6. С. 174–176.
6. Мілорадова Н. Е. Психологічний супровід вузівського етапу професіогенезу правоохоронців // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 7 квіт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 67–69.
7. Александрова Э. М. Психологическое сопровождение школьников. М. : Academia, 2002. 206 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2017

МИЛОРАДОВА Н. Э. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ РАЗНЫХ ЭТАПОВ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Рассмотрены цели, задачи и сущность психологического сопровождения професіогенеза правоохранителей. Проанализированы концептуальные основы осуществления мероприятий в рамках диагностического, профилактического и коррекционного направлений психологического сопровождения довузовского, вузовского и послевузовского этапов профессионального развития правоохранителей. Отмечено, что учёт проанализированных особенностей способствует гармоничному, сбалансированному процессу профессионального становления, результатом которого является высокий уровень профессионализма.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, професіогенез, правоохранители, этапы професіогенеза правоохранителей.

MILORADOVA N. E. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF DIFFERENT STAGES OF THE PROFESSIONAL GENESIS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The objective, tasks and essence of psychological support to the professional genesis of law enforcement officers have been considered. It has been noted that the result of psychological support is the full realization of the psychological potential of the personality of law enforcement officers, the formation of psychological competence in choosing and overcoming the difficulties of personal and professional life. The scientific and practical propositions for the implementation of measures within the framework of diagnostic, preventive and correctional directions of psychological support of pre-university, university and post-university stages of professional development of law enforcement officers have been provided. The author has analyzed the main problem issues of each of the stages:

- pre-university (training of specialists for conducting vocational guidance work; involving parents of future cadets in carrying out appropriate selection of professional paths by young men; conducting psychoprophylaxis and psycho-corrective work with children of privileged contingent; features of the crisis of educational and vocational professional orientation; improving the profile pre-university training and professional selection to higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, etc.);
- university (peculiarities of adaptation processes; peculiarities of the revision crisis and the correction of professional selection; integrated approach to optimizing the conditions for prevention of professional crises; training of cadets for the development of a new social role, etc.);
- post-university (study of the adaptation characteristics of a young specialist; development of skills of professional time management at the stage of mastering professional activity; peculiarities of the process of overcoming the negative consequences of professionogenetic crises: the crisis of professional growth; the crisis of professional career; the crisis of social and professional self-actualization at the master stage; the crisis of loss and termination of professional activity, etc.).

Keywords: psychological support, professional genesis, law enforcement officers, stages of the professional genesis of law enforcement officers.